

ISSN 0354-5415
UDK 37.013.83+374

BROJ 1, JUN 2022.

AS

Andragoške studije

Časopis za proučavanje obrazovanja i učenja odraslih

Andragogical Studies

Journal for the Study of Adult Education and Learning

Andragoške studije

Andragoške studije su časopis za proučavanje obrazovanja i učenja odraslih, naučne orijentacije, posvećen teorijsko-koncepcijskim, istorijskim, komparativnim i empirijskim proučavanjima problema obrazovanja odraslih i celoživotnog učenja. Časopis reflektuje i andragošku obrazovnu praksu, obuhvatajući širok spektar sadržaja relevantnih ne samo za Srbiju već i za region jugoistočne Evrope, celu Evropu i međunarodnu zajednicu. Časopis je tematski otvoren za sve nivoe obrazovanja i učenja odraslih, za različite tematske oblasti – od opismenjavanja, preko univerzitetskog obrazovanja, do stručnog usavršavanja, kao i za učenje u formalnom, neformalnom i informalnom kontekstu.

Izdavač

Institut za pedagogiju i andragogiju, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Poštanska adresa: Čika-Ljubina 18–20, 11000 Beograd,
e-pošta: ipa.as@f.bg.ac.rs, telefon: 00381-11-3282-985.

ISSN: 0354–5415 (Štampana izdanja)

ISSN: 2466-4537 (Online izdanja)

UDK: 37.013.83+374

Urednici

MIOMIR DESPOTOVIĆ, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
KATARINA POPOVIĆ, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Saradnici urednika

Maja Maksimović, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Aleksandar Bulajić, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Asistenti urednika

Nikola Koruga, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Kristina Robertson, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Uredništvo

Šefka Alibabić Hodžić, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Marcie Boucouvalas, Virginia Polytechnic Institute and State University, USA
George A. Koulaouzides, Hellenic Open University, Greece

Sabina Jelenc, Univerzitet u Ljubljani, Slovenija

Snežana Medić, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Sandra L. Morrison, University of Waikato, New Zealand

Balázs Németh, University of Pécs, Hungary

Ekkehard Nuisl von Rein, University of Kaiserslautern, Germany

Kristinka Ovesni, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Aleksandra Pejatović, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Borut Mikulec, Univerzitet u Ljubljani, Slovenija

Cristina Maria Coimbra Vieira, University of Coimbra, Portugal

Tamara Nikolić, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Niamh O'Reilly, AONTAS (National Adult Learning Organisation), Ireland

Sekretar časopisa

Brankica Nikitović, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Dizajn: Zoran Imširagić

Tehnička urednica: Irena Đaković

Priprema za štampu: Dosije studio, Beograd

Lektura i korektura: Irena Popović

Lektura i korektura engleskog jezika: Tamara Jovanović

Štampa: Službeni glasnik, Beograd

Andragoške studije izlaze od 1994. godine dva puta godišnje. Uređivačku politiku vodi **Institut za pedagogiju i andragogiju**, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Čika-Ljubina 18–20, 11000 Beograd, u saradnji sa **Društvom za obrazovanje odraslih**, Garsije Lorke 9, 11060 Beograd. Izdavanje časopisa podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

Katalogizacija časopisa: Narodna biblioteka Srbije, Beograd

Andragoške studije su časopis otvorenog pristupa koji je odlukom Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije kategorizovan kao časopis međunarodnog značaja (M24). Andragoške studije su u okviru liste European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS) ustanovljene kao časopis međunarodnog autorstva.

Indeksiranje časopisa: Narodna biblioteka Srbije (Beograd) i Konzorcijum biblioteka Srbije (kobson.nb.rs); Srpski citatni indeks (<http://scindeks.ceon.rs>); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS) (<https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/>); Biblioteka nemačkog Instituta za obrazovanje odraslih DIE, Bon.

ISSN 0354-5415
UDK 37.013.83+374

BROJ 1, JUN 2022.

AS

Andragoške studije

Časopis za proučavanje obrazovanja i učenja odraslih

Andragogical Studies

Journal for the Study of Adult Education and Learning

Sadržaj

ČLANCI

- JOVAN MILJKOVIĆ, BOJAN LJUJIĆ
**Doprinos Dimitrija Matića obrazovanju odraslih
u Srbiji u XIX veku** 9
- ALEKSANDRA MILIĆEVIĆ, ALEKSANDRA PEJATOVIĆ
Kvalitet obuka za odrasle: dva ugla gledanja 27
- DEJANA PRNJAT
**Viđenje bolonjskog procesa u Srbiji iz ugla studenata
i profesora umetničkih fakulteta** 47
- TOGTOKHMAA ZAGIR, DORNER HELGA
**Profesionalni identitet nastavnika u obrazovanju odraslih
u Mongoliji – biografska perspektiva** 67
- AYE AYE MYINT LAY, GABRIELLA KECZER
**Profesionalni razvoj edukatora za nastavnike
u Evropi i Mjanmaru** 83
- SNEŽANA OPAČIĆ, OLJA JOVANOVIĆ MILANOVIĆ
**Ja, drugi i stid: doživljaj stida studenata u edukaciji
za geštalt psihoterapeute** 105

NEDA ČAIROVIĆ

Prikaz knjige: Šefika Alibabić, *Život u kriznim vremenima:
andragoški pogledi*

129

CONFINTEA VII Marakeški okvir za akciju,
„Primena transformišuće snage učenja i
obrazovanja odraslih“

137

Contents

ARTICLES

- JOVAN MILJKOVIĆ, BOJAN LJUJIĆ
**The Contribution of Dimitrije Matić to Adult Education
in Serbia in the 19th Century** 9
- ALEKSANDRA MILIĆEVIĆ, ALEKSANDRA PEJATOVIĆ
The Quality of Adult Training: Two Perspectives 27
- DEJANA PRNJAT
**The Bologna Process in Serbia as Perceived by Art
Faculties Students and Professors** 47
- TOGTOKHMAA ZAGIR, DORNER HELGA
**Professional Identity of Mongolian Adult Learning
Facilitators – Biographical Perspective** 67
- AYE AYE MYINT LAY, KECZER, GABRIELLA
**Professional Development for Teacher Educators
in Europe and Myanmar** 83
- SNEŽANA OPAČIĆ, OLJA JOVANOVIĆ MILANOVIĆ
**Me, Others and Shame: Students Undergoing Gestalt
Psychotherapy Training and the Feeling of Shame** 105

POLEMICS, REVIEW

NEDA ČAIROVIĆ

**Book Review: Šefika Alibabić, *Life in Time of Crisis:
Andragogical Perspectives***

129

DOCUMENTS

**CONFINTEA VII Marrakech Framework for Action:
harnessing the transformational power of adult
learning and education**

137

ČLANCI

ARTICLES

Jovan Miljković¹, Bojan Ljujić²
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Doprinos Dimitrija Matića obrazovanju odraslih u Srbiji u XIX veku³

Apstrakt: Cilj ovog rada je da se utvrdi i opiše doprinos Dimitrija Matića konstituisanju i razvoju obrazovanja odraslih u Srbiji u XIX veku. U radu je korišćena istorijska metoda, a u okviru nje analiza sadržaja primarnih i sekundarnih izvora. Rezultati istraživanja ukazuju na izuzetan doprinos Matića razvoju institucionalnog obrazovanja odraslih u uspostavljanju mreža čitaonica u Srbiji, (re)osnivanju nedeljnih (povtoranih) škola, konstituisanju učiteljskih zborova i obnavljanju učiteljskih tečajeva. Identifikovani su i doprinosi na polju uspostavljanja legislative obrazovanja odraslih i na polju kreiranja institucionalnih, kadrovskih, programskih i finansijskih preduslova za funkcionisanje institucija obrazovanja odraslih. Ustanovili smo da postoje osnove da se dovede u pitanje uspeh funkcionisanja pojedinih andragoških institucija koje je uspostavio Matić, što ne umanjuje njegov značaj u pionirskim naporima u razvijanju obrazovanja odraslih.

Ključne reči: Dimitrije Matić, obrazovanje odraslih, narodne čitaonice, nedeljne (povtorne) škole, učiteljski zborovi.

Uvod

Dimitrije Matić je jedan od najznačajnijih srpskih državnika XIX veka koji je ostavio impresivan trag na različitim poljima društvenih delatnosti: pravnom, organizacionom, naučnom, obrazovnom. Na obrazovnom polju je ostvario veliki uticaj i kao teoretičar, i kao praktičar, i kao kreator i realizator obrazovnih politika. Jedan je od prvih srpskih ministara obrazovanja koji je za tu funkciju bio stručno osposobljen, kao filozof, pedagog i pravnik. Nažalost, potpuno se možemo složiti sa ocenom M. Đ. Milićevića (prema Durković Jakšić, Janković i Masleša, 1974, str. 1) da „u Matića je baš s toga, za mladosti, bio mnogo već glas nego zasluge, a u

¹ Dr Jovan Miljković je vanredni profesor na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu (jovan.miljkovic@f.bg.ac.rs).

² Dr Bojan Ljujić je docent na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu (bojanglelujic@gmail.com).

³ Ovaj rad je realizovan uz podršku Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije prema Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada za 2022. godinu.

starosti mnogo manja cena nego vrednost". Na marginama andragoške literature zaljubljene u radnički pokret XIX veka, odnosno pod uticajem duha vremena i vladajućih paradigmi u ondašnjim društvenim naukama u Srbiji, Matića pominje samo Samolovčev (1963, str. 74), koji procenjuje da se za vreme ministra prosvete Dimitrija Matića javio „ponovni prosvjetni polet” u Srbiji.

Imajući u vidu rečeno, postavili smo sebi osnovno istraživačko pitanje: u čemu se sastoji doprinos Dimitrija Matića srpskoj politici obrazovanja odraslih u unapređenju njene prakse u XIX veku? Posebna istraživačka pitanja u vezi su sa Matićevim doprinosima pojedinačnim segmentima i oblastima njegovog andragoškog fokusa: narodnim čitaonicama i knjižnicama, nedeljnim (povtornim) školama, učiteljskim zborovima i učiteljskim tečajevima pri Učiteljskoj školi. U istraživanju je korišćena istorijska i deskriptivna metoda, uz primenu tehnika analize sadržaja primarnih i sekundarnih izvora. U primarne izvore ubrajamo naučne radove koje je pisao Matić, njegov đачki dnevnik i službena dokumenta (raspise, naredbe, zakone) koje je potpisivao kao ministar prosvete, a u sekundarne svrstavamo radove i besede koje su drugi pisali o njemu. Prilikom pisanja rada posebno smo vodili računa o vremenu u kojem su nastali primarni izvori, kao i opštim istorijskim i društvenim prilikama u Srbiji XIX veka, sa namerom ne samo da opišemo i predstavimo podatke i činjenice već i da razumemo kontekst njihovog nastajanja.

Vođeni tim tragom, u Dimitriju Matiću pronašli smo značajnog pionira andragoškog dela, pre nego misli, čiji je najveći doprinos u oblasti politike obrazovanja odraslih, odnosno kreiranju legislativnog i institucionalnog okvira obrazovanja odraslih. Kao najznačajniji doprinos Dimitrija Matića obrazovanju odraslih u XIX veku izdvojićemo razvoj i unapređivanje institucionalne mreže čitaonica, kao osnovnih nosilaca andragoške delatnosti onoga vremena, osnivanje učiteljskih zborova, ponovno uspostavljanje nedeljnih (povtornih) škola, oživljavanje učiteljskih tečajeva. U nastavku rada usredsredićemo se na razmatranje pomenutih doprinosa Dimitrija Matića srpskoj politici obrazovanja odraslih.

Doprinos Dimitrija Matića razvoju narodnih čitaonica i knjižnica

Još dok je Dimitrije Matić bio na studijama prava i filozofije u Berlinu i Hajdelbergu, „pod vlašću ustavobranitelja osnovane su institucije koje će dugi niz godina biti kičma obrazovanja odraslih u Srbiji” (Miljković, 2019, str. 117). Reč je, naravno, o čitaonicama od kojih je prva osnovana u Beogradu 1846. godine. Da su čitaonice bile više od onoga što im ime kaže, svedoči Ćunković (1971, str. 40), koji donosi podatak da „beogradska čitaonica čak organizuje i pojedine kur-

seve u večernjim časovima (računa, nemačkog jezika), a izdaje u 1847. i 1848. godini svoje 'Novine čitališta beogradskog'. Primer iz Beograda slede i veći srpski gradovi, tako da Samolovčev (1963, str. 74) iznosi podatak da je „do kraja 1855. godine svako okružno mjesto u Srbiji imalo svoju čitaonicu”. Dinamika osnivanja čitaonica, iako je predstavljala veliki napredak Srbije, mladom Matiću izgleda nije bila dovoljna, pa 1850. godine pokreće pitanje osnivanja opštinskih čitaonica. „Na njegovu inicijativu Društvo srbske slovesnosti podnosi o tome pismen predlog Popečiteljstvu prosvete, no ovo 25. juna odgovara Društvu 'da nije za celishodno našlo isto predloženije višoj vlasti podneti iz prizrenija na stanje i stepen prosvete u Srbiji'” (prema Marković, 1977, str. 10). Međutim, sudbina je htela da se dvadesetak godina kasnije, kada je po drugi put postao ministar prosvete, Matić aktivno angažuje po ovom pitanju. Raspisom od 7. decembra 1868. godine, Matić preporučuje osnivanje čitaonica po selima, a od lokalne vlasti očekuje da na svojoj teritoriji: „(1) zavede čitaonice gde god je moguće, a to bi bilo onde gde ima škola (...), (4) knjige pak za čitanje mogu se preporučiti ponajpre one koje imaju za celj da šire i tvrde hrišćanski moral u narodu, da snaže rodoljublje, da upoznaju s pojmovima najprečima narodu u životu i za život, a tako isto i listovi. Osobito valja gledati da se što više pribavi zdravih znanja od najbliže praktične potrebe” (Ćunković, 1971, str. 97). Interesantan je njegov raspis No 1034 okružnim načelstvima – o knjižnicama osnovnih škola, od 14. marta 1870. godine. U njemu Matić poručuje da „naši učitelji osnovnih škola, da bi mogli samostalnije i zrelije otpravljati svoje nastavničke dužnosti u učionici, valja da svoje misli neprestano bogate čitanjem korisnih književnih dela. (...) S toga je preka potreba da se pristupi što skorijem uspostavljanju školskih knjižnica kao što sam napomenuo u mojem raspisu od 10. dekembra 1868. No 5035 (...) Zbirka dobrih i korisnih knjiga pri školi koliko će poslužiti na dalje izobražavanje učiteljevo, toliko će isto biti na usluzi omladini što svrši školu...” (Prosvetni zbornik zakona i naredaba, 1887, str. 779).

Dakle, neosporna je andragoška funkcija školskih čitaonica. Trebalo je da one budu potpora samoobrazovnim naporima školskim učiteljima, ali i bivšim đacima škole, što ove čitaonice stavlja u fokus lokalnog kulturnog i obrazovnog rada. Istim raspisom Matić poziva „imućnije opštine da se koliko mogu staraju o ustanovljenju ovih knjižnica pri svoji školama, a sve rodoljube da prigle ovu dobru stvar i da od svoje strane daju priloge bilo u novcu ili u knjigama” (prema Marković, 1977, str. 10). Očigledno je da Matićevi napori daju rezultata, pošto se 1868. i 1869. godine „otvara oko 30 narodnih čitaonica (Negotin, Svilajnac, Užice, Čuprija, Zaječar, Aleksinac, Čačak, Požega, Jagodina, Smederevo, Valjevo, Ivanjica, Kruševac, Trstenik, Grocka i dr.)” (Samolovčev, 1963, str. 74).

Doprinos Dimitrija Matića razvoju nedeljnih (povtornih) škola

Nedeljna ili povtorna škola, prema mišljenju Ćunkovića (1971, str. 39), prva je škola za odrasle u Srbiji. Otvorena je 1845. godine u Beogradu za vreme vladavine ustavobranitelja, a po ideji Matićevog bivšeg licejskog profesora, a kasnijeg prijatelja, Jovana Sterije Popovića. „Radilo se o trogodišnjoj nedeljnoj školi za zanatsku omladinu (šegrte, kalfe), čiji je program obuhvatao elementarnu pismenost (čitanje, pisanje), račun, katihizis, građanske pouke i sadržaj o svetu i prirodi” (Miljković, 2021, str. 171). Iako su u ovoj školi, na dobrovoljnoj osnovi, predavali vrhunski profesori i uprkos činjenici da je baš za nju profesor Liceja Isidor Stojanović kreirao svoj „Brzouki bukvar”, škola je već posle godinu dana prestala sa radom (Ćunković, 1971, str. 39). O tome govori i Vujisić Živković (2014, str. 149), dajući nam podatak da je „u beogradskoj Nedeljnoj školi po njenom otvaranju bilo 150 učenika, ali su se oni brzo osuli, ostalo ih je na kraju tečaja samo 50”. Smatramo „da je pomenuta škola imala više karitativni karakter, nego što su prosvetne vlasti imale ozbiljne planove sa ishodima ove škole, ali njenim osnivanjem Srbija započinje realizaciju koncepcije narodnog prosvetivanja, koju će sprovesti tokom narednog veka” (Miljković, 2019, str. 116). Dok je Evropa prožeta duhom prosvetljenog apsolutizma i obuzeta filozofijom prosvetiteljstva, Srbija pokušava da nađe institucionalno i organizaciono rešenje kako da poveća stepen pismenosti u zemlji, ali „i da se svest i kultura naroda više ‘evropeizuju’, na račun njegove ‘orijentalnosti’” (Miljković, 2019, str. 122).

Iako je Matić, prema rečima ljudi koji su ga dobro poznavali (Bošković, 1889), bio vrlo vredan, ali ne i preterano uporan čovek – „bez i energije da gde tamo prodre s onim što želi” (Milićević, prema Krestić, 2017, str. 128) ili, kako to kaže Marković (1977, str. 28), da mu „se svakako može pripisati izvesna ideološka neotpornost i neborbenost”, po pitanju nedeljnih škola je pokazao ogromnu dozu upornosti, koja se, figurativno govoreći, graniči sa mazohizmom.

Postavši 1859. godine prvi put popečitelj prosvete, Matić pokreće inicijativu za ponovno osnivanje nedeljnih škola, „da bi sledeće, 1860. godine bila osnovana škola u Beogradu, sa istovetnim nastavnim programom, kao i u slučaju prethodnog pokušaja, koji se svodio na opismenjavanje i osnovna znanja” (Miljković, 2019, str. 132). Te škole su se zvale još i povtorne jer su u njima osobe koje su završile osnovnu školu ili neki njen deo ponavljale i utvrđivale svoja teško stečena znanja, a predstavljale su i način da se vanredno završi osnovno obrazovanje. Prema rečima samog Matića (1868, str. 50–51), „večernje su škole za one, koji obdan zbog posla ne mogu u školu ići da nauče ono što treba da znaju. Fabričkim školama hoće da se deca, koja po fabrikama rade, bar po nekoliko časova poučavaju svaki dan. A škole za produženje obrazovanja hoće da ono što su

deca u običnoj školi naučila, utvrde i tome ih i dalje pouče”. Samolovčev (1963, str. 76), sagledavajući značaj i funkciju povtornih škola, kaže: „S jedne strane, to je produžetak školovanja, a s druge, prvi korak ka sistematskom obrazovanju odraslih, jer su pored produžene nastave, organizovale i nastavu za nepismenu omladinu.” U organizacionom smislu, nedeljne škole su imale dva razreda: prvi za nepismene polaznike i drugi za opismenjene, a u njima su predavali učitelji, profesori polugimnazija i učenici Velike škole. „Međutim i ovaj pokušaj je bio kratkog veka: zbog otpora zanatlija i trgovaca da svoje kalfe i šegрте oslobađaju nedeljom, malog broja zainteresovanih polaznika, nedostatka profesora u nekim krajevima Srbije, broja polaznika koji se smanjivao, a škole su se jedna po jedna gasile” (Miljković, 2021, str. 175). Konkretnе probleme sa nedeljnim školama u različitim delovima Srbije opisuje Vujisić Živković (2017, str. 33–34): „u okrugu Rudničkom nije bilo dovoljno zainteresovanih mladića da bi se otvorila nedeljna škola, u okrugu Krajinskom nije bilo profesora, u okrugu Požarevačkom načelstvo nije našlo način da zavede nedeljnu školu, čak je nedeljna škola u Beogradu, svečano otvorena 17. januara, radila samo nekoliko meseci, da bi se iste godine zbog opadanja broja učenika ugasila. (...) O zaostajanju prosvetnog sistema svedoči činjenica da su u to vreme nedeljne škole bile već sastavni deo školskog sistema u većini evropskih zemalja.”

Kao što smo već napomenuli, Dimitrije Matić je bio jedan od naših malobrojnih ministara prosvete koji je imao znanja neophodna za tu funkciju. Iz njegovog „Đačkog dnevnika (1845–1848)” (Matić, 1974) možemo videti da je studirao u Berlinu, Hajdelbergu i Parizu, a da je tokom raspusta boravio u Švajcarskoj. Sigurno je da je tokom studija došao u kontakt, i teorijski i praktični, sa brojnim evropskim institucijama, pa i sa nedeljnim školama. U svojoj monografiji koja se bavi obrazovanjem *Vaspitanje odrasle dece i omladine i razne škole* iz 1868. godine opisuje ustrojstvo raznih nedeljnih škola, počev od najstarije Virtemberške iz 1695. godine. Kada je postao ministar prosvete prvi put, imao je svest o tome koliko je mali obuhvat dece osnovnim obrazovanjem i da bi to moglo biti zgodno institucionalno rešenje za aktuelne obrazovne probleme. Ali, čini nam se da je to još jedan, školski primer neuspelog transplantiranja obrazovnih rešenja iz jedne sredine u drugu, koja joj ni po čemu ne nalikuje. Jer, nedeljne škole su u Evropi, osim socijalizacije često vaspitno zapuštenih mladih odraslih i kreiranja kakvog-takvog građanstva, imale cilj da pripreme i opismene armiju industrijskih radnika. Ali, Srbija je kasnila sa masovnom industrijalizacijom, „a svakodnevni život, mahom seoskog stanovništva se odvijao po ustaljenim tradicionalnim obrascima u kojima nije bilo potrebe za pismenošću, otpor povtornim školama je bio priličan i razumljiv. Takođe, uzimajući u obzir i druge ciljeve koje su povtorne škole imale, kao što su jačanje moralnosti, religioznosti, patriotizma,

razvijanje higijenskih navika i podizanje opšteg nivoa obrazovanja, jasno je da su i ovi ciljevi bili u velikoj meri strani populaciji kojoj su bili namenjeni. Većina ciljane populacije, od ovih obrazovnih napora verovatno nije videla konkretni benefit, a imala je potencijalnu štetu u vidu gubitka vremena koje je mogla usmeriti na rad, zaradu i vlastitu korist. O tome govori i zabrana većine trgovaca i zanatlija da njihovi šegrti pohađaju ove škole – potrebno znanje se prenosilo vekovima utabanim putem – naukovanjem, a ove škole su im, posmatrano očima njihovih poslodavaca i mentora, samo oduzimale dragoceno vreme za rad” (Miljković, 2019, str. 141–142).

Da li bi, da je u svom prvom ministarskom mandatu ostao duže na funkciji, Matić preduzeo neke korektivne mere za očuvanje nedeljnih škola, ostaje otvoreno pitanje. Naime, „Matić odstupi iz ministarstva u martu 1860. godine usled raznih tegoba koje su mu kod starog kneza stvarane” (Bošković, 1889, str. 47) te nedeljne škole po drugi put nestaju sa prosvetnog lica Srbije.

Ali, varljiviji politički život u Srbiji ponovo dovodi Dimitrija Matića na poziciju ministra prosvete i to na, za ono vreme, izuzetno dug period: od 24. septembra 1868. do 10. avgusta 1872. godine. Koliko su se tada ministri prosvete menjali, možemo ilustrovati rečenicom iz dnevnika M. Đ. Milićevića (prema Krestić, 2017, str. 133): „Ovo je meni 20ti ministar, kako služim u kancelariji; od 1. avgusta 1852. do 22. okt[obra] 1873. njih 20 promenih!!” Iste godine kada je postao po drugi put ministar, Matić (1868, str. 51) objavljuje svoju studiju *Vaspitanje odrasle dece i omladine i razne škole*, u kojoj poseban deo posvećuje i nedeljnim školama, a škole za produžavanje obrazovanja deli na nedeljne, produžene zanatlijske, trgovačke i zemljodelske. Interesantno je da navodi da i uspostavljanje tih škola ima svoje protivnike, ali razloge za protivljenje ne navodi: „No ma da je to očevidno tako da ne treba dokazivati, opet i nedeljne škole imaju protivnika. Oni za svoje pravdanje navode koješta, sve bez osnova” (Matić, 1868, str. 52). O genezi, razvoju i propasti nedeljnih škola govori kao da one nisu bile i njegova odgovornost, pa ne možemo videti Matićevo viđenje razloga njihovog drugog ukidanja: „U Beogradu bile su zavedene škole u god. 1845. i trajale su neko vreme, pa su prestale. Posle dužeg vremena u 1859. godini obnovljene su u prestolnici našoj za šegrtu i kalfe u više razreda, a i u mnogim okružnim varošima i palankama zavedene su, pa su opet prestale. Ove škole treba nepremeno opet kod nas da se ustanove, i to ne samo u Beogradu, nego po svim okružnim mestima i po varošicama” (Matić, 1868).

O malom obuhvatu dece osnovnim obrazovanjem kao mogućem razlogu postojanja nedeljnih škola već smo govorili, a interesantan je u tom pogledu i izveštaj Đorđa Natoševića od 28. juna 1868. godine. Natošević (prema Vujisić Živković, 2017, str. 82) „otvara problem upisa u osnovne škole učenika koji ima-

ju 16 i više godina. To su bila deca koja su dolazila iz srpskih krajeva pod turskom vlašću, budući da nisu imala nikakav nadzor, bila su, piše 'sva prljava, dražljiva, vašljiva i suviše vaspitno zapuštena'. Rad učitelja u odeljenjima sa ovim učenicima bio je posebno otežan, jer ukoliko bi nastavu prilagođavali njima, mlađi učenici nisu mogli da prate predavanja, a ukoliko su radili po programu, stariji učenici su 'više dangubili'. Natošević predlaže da se za ovu '(...) jaču i na svaku nepogodu vremena stvrdlu decu' otvori posebna osnovna škola, u kojoj bi ona '(...) kud i kamo napredovala, ne bi se lenjila nego se otimala i nadmetala među sobom, svršila bi tečaj osnovne škole za pola i manje vremena, pa bi prelazila u srednje škole ko je za njih, ili na zanat''.

Čim je postao ministar prosvete, Matić raspisom zahteva osnivanje nedeljnih, prazničnih (povtornih) škola, u selima i gradovima, ovoga puta sa jasnom organizacionom razlikom u odnosu na mesto osnivanja institucija. „Sve ovo treba da se ugoti prema praktičkom životu; po varošima mogu se još učiti prirodne nauke, crtanje, merenje i nešto mehanike, a po selima poka kako treba zemlju raditi i stoku gajiti i t.d.” (Matić, 1868, str. 53). „Razlika između gradskih i seoskih nedeljnih (povtornih) škola, bila bi u tome što bi gradske radile preko cele godine, dok bi seoske radile samo preko zime, i to u nedeljne i praznične dane” (Miljković, 2019, str. 133). Izgleda da je Matić „donevši ovakvu odluku, uzeo u obzir specifičnosti dominantnih delatnosti koje su se odvijale u gradu i u selu, kao i dinamiku života u ovim sredinama” (Miljković, 2021, str. 175).

Matić (1868, str. 53) razmišlja i o nastavnom kadru u nedeljnim školama i učiteljima poručuje: „No i nedeljne škole imaju svoje prirodne granice. Učitelji tih škola treba da imaju na umu 1.) da oni ne uče decu koja, kao obično, moraju ići u školu, pa prema njihovom uzrastu i ostalim okolnostima treba da se upravljaju. 2.) Neka se staraju ne samo da učenicima razum razviju, nego da i verozakonost, naravnost, dobro vladanje i pristojnost kod njih bude i da se održava. 3.) Neka ih održavaju u krugu, za koji treba da ih sprema. 4.) Učitelji neka se staraju da kod učenika nedeljnih škola postignu i to, da i mimo škole u životu budu dobri i čestiti.”

Što se tiče treće generacije nedeljnih škola, njihov sadržaj rada je, prema Ćunkoviću (1971, str. 96–97), bio sledeći:

- a) Oni koji ništa ne znaju čitati i pisati, neka se ponajpre obučavaju kako da se prekrste, kako da se mole Bogu, a posle neka se upute i u čitanju, pisanju i u računu. Za sada za sve ovo neka se učitelji služe knjižicama koje su propisane za osnovne škole i načinom kojim se tamo postupa, izbegavajući na svaki način samo mehaničko učenje napamet.

b) Oni koji bi već znali nešto čitati i pisati, i oni koji se sada uzimaju da povtore što su pre učili, neka se uzmu u drugi razred, pa prema tome neka se utvrđuju u boljem čitanju, pisanju i računu. Uz to neka im se kazuju i neka osnovna znanja, koja su im za njihov život i zanimanje od potrebe.

Dakle, religiozni aspekti su u posmatranom periodu bili vrlo važni jer su bili neraskidivi od morala onoga vremena, a treba imati na umu da je ministarstvo prosvete često bilo jedno sa ministarstvom crkvenih dela. „Zanimljivo je da su očekivanja ministra Matića o koristi koje bi država trebalo da ima od nedeljnih škola, u pogledu dobijanja moralnijih, pobožnijih i uzornijih podanika, išla i u pogledu funkcionalnosti obrazovanja i za same polaznike, kroz razvijanje kompetencija potrebnih za njihov svakodnevni život i privređivanje” (Miljković, 2019, str. 134). U tome vidimo i veliki uticaj koji je Pestaloci nesumnjivo imao na teorijske obrazovne poglede Matića. Sam Matić (1866, str. 107–108) govori o Pestalociju sa najvećim pijetetom: „Jovan Hajnrih Pestalocije (...) bio je jedan od najredih i najljubavnijih ljudi, koji su se pojavili u osamnaestom veku. Niko nije kadar bio onako čisto i toplo ljubiti čoveštvo i svoju otadžbinu kao on. Niko nije jače i sa više bola osećao mane svoga vremena. Niko nije otvorenije i istinitije postupao, pa opet nikoga nisu češće i grđe ogovarali. Niko se nije činio manje stvoren za učitelja, nego Pestalocije, a opet ničija reč celoga prošloga stoleća nije u nemačkim školama urodila onako velikim i postojanim plodom, kao Pestalocijeva.” Ipak, uprkos rečenom, čini nam se da je moralno vaspitanje u očima Matićevim (1866, str. 32) bilo značajnije od pragmatičnih znanja i veština: „Propast je za čoveka kad mu se pamet razvije a ne navikne se na poštenje.” Prilikom razmatranja (ne)uspeha nedeljnih škola, upravo poslednja navedena Matićeva misao biva u njegovom ličnom ponašanju dovedena u pitanje. Naime, Ćunković (1971, str. 97) ističe priličan uspeh Matićevih nedeljnih škola, navodeći Izveštaj ministarstva prosvete iz školske 1870/71. godine, po kojem je bilo 166 nedeljnih škola sa oko 3500 polaznika. Samolovčev (1963, str. 77) navodi još već broj polaznika: „odziv je bio dobar, tako da je već 1869. bilo preko 60 povtoranih škola sa blizu 4000 učenika. (...) Na žalost, već 1871. počele su da se gasu.” Sumnju u tačnost ovih podataka nam unosi Vujisić Živković (2017, str. 98), koja tvrdi da „u aprilu 1870. godine Šapčanin je za Srpske novine na Matićev zahtev morao da podnese izveštaj sa netačnim podatkom da u nedeljnim školama ima oko 4000 učenika, iako ih nije bilo više od 400...”. Isti podatak dobijamo iz Milićevićevog dnevnika (prema Krestić, 2017, str. 144–145): „U večerašnjim Srp[skim] novinama ima u podlistku izveštaj o nedeljnim školama u Srbiji. Taj izveštaj skrpio je g. Milorad Šapčanin po navaljivanju g. Matića, i isterao do 4.000 đaka nedeljoškolaca. Od

svega toga, vera i bog, nema ni 400, i to zna i Milorad i Matić, nego prvi mora da sluša, a drugi hoće da mu broji ime i rastu zasluge na hartiji. Milorad mi pokaza taj svoj izveštaj kad beše gotov i reče: sve je ovo laž, ali kad hoće (g. Matić) neka mu bude." Zbog čega se javljaju te nesaglasnosti u podacima, ostaje da se dodatno istraži. Ali sudeći prema Krestićevom mišljenju (Krestić, 2017, str. 144), Matić je „kalkulišući da mu je otvaranje novih škola različitog profila prilika da stekne popularnost u narodu kao ministar pod čijom je upravom osnovan najveći broj škola, a koristeći se zakonskom regulativom koja mu je stavljala u dužnost da ne ostavlja velike prostore bez škola, (...) čineći pri tome brojne zloupotrebe, otvarao nova školska zdanja širom Srbije nepotrebno rasipajući s mukom sakupljeni novac poreskih obveznika. (...) Pri svemu tome, prilikom osnivanja nedeljnih škola, kojima se Matić veoma ponosio, uz pomoć svojih podređenih proturao je u štampu falsifikovane podatke da bi prikrio skromne postignute rezultate, koji su bili u velikoj nesrazmeri s uloženim materijalnim sredstvima koja je Ministarstvo utrošilo za tu svrhu”.

Bez obzira na neslavnu borbu za nedeljne škole, one ostaju zabeležene kao vrlo zanimljiv andragoški ogleđ, koji je predstavljao veliku ideju, ali očigledno u neadekvatnom istorijskom, a naročito finansijskom periodu u Srbiji. Interesantne su tim povodom Milićevićeve reči (prema Krestić, 2017, str. 134): „Znam bliže u našoj prosvetnoj struci da smo pustili na javnost pune vreće ideja, idejica, idejčica itd., te smo omeli izvršenje i onoga što je bilo u oblasti mogućnosti. Zaveli smo čitališta, a u školama nemamo bukvarova; zaveli smo nedeljne škole, a redovne su nam bez đaka (...).”

Deo o nedeljnim školama završićemo delom besede ministra prosvete Stojana Boškovića (1889, str. 79), održane u spomen na Matića: „On se mnogo nadao da će narod prostim širenjem pismenosti koraknuti brzo u znanju, u privredi i moralnosti. Na žalost, njegovi pokušaji u ovom pravcu doneli su slabe koristi. Nedeljne škole posle njega skoro su prestale. No i sama pismenost bez ozbiljne nastave u prirodnim, moralnim i društvenim naukama ne vredi mnogo, i na protiv često može da se upotrebi na zlo.” Ovaj citat ukazuje na to da je u prosvetnoj politici u Srbiji u XIX veku i dalje vladao duh prosvetiteljstva iz XVIII veka.

Doprinos Dimitrija Matića razvoju učiteljskih zborova

Srbija je od početka borbe za svoju nezavisnost veći problem imala sa učiteljskim kadrom nego sa osnivanjem škola. Škole su se na različite načine osnivale u različitim periodima srpske istorije, od toga da se to činilo stihijski, na primer, neko lice ponudi građanima da drži nastavu, preko toga da ih osnivaju porodične

zadruge za svoje potrebe ili zanatlije koje su podučavale svoju decu, pa počnu da podučavaju i tuđu, do toga da je institucionalni problem školske infrastrukture sistematski rešavan, odnosno škole su osnivale opštine ili država. Čak su se neki ministri, na primer, ministar vojni general Tihomilj Teša Nikolić, o problemima u prosveti izražavali na sledeći način: „[imamo] mnogo škola; [...] treba ih smanjiti u pola pa da budu dobre” (prema Krestić, 2017, str. 131). Istini za volju, ni školska infrastruktura u tom periodu nije bila tako sjajna kao što je predstavlja Nikolić. Aleksandra Ilić Rajković (2021, str. 30) prenosi nam podatke da je u Srbiji 1855. godine postojala jedna škola na 137 kilometara kvadratnih, 1865. godine jedna škola na 117 kvadratnih kilometara, dok je 1875. godine bila jedna škola na 70 kvadratnih kilometara. Ali kvalitet učiteljskog kadra je od početka bio upitan, što zbog neadekvatne profesionalne pripreme i nedostatka sistematskog stručnog usavršavanja, što zbog izuzetno malog ugleda te profesije i više nego skromne plate.

Matić je od početka svog interesovanja za prosvetna pitanja posebnu pažnju posvećivao kadrovima u obrazovanju, poboljšanju njihovog kvaliteta, ali i položaja. U okviru tih napora treba posebno istaći ustanovljavanje učiteljskih zborova, kao autentičnog i originalnog rešenja srpske obrazovne politike, koje je osnovao Dimitrije Matić u svom drugom ministarskom mandatu. „Najpre je, na njegov poziv, okupljen Zbor beogradskih učitelja, 25. novembra 1868. godine. (...) Potom je otvoreno pitanje da li je uloga učiteljskih zborova da se na sastancima učitelji od ministra i vlasti informišu i da ih profesori dodatno poučavaju u metodama nastavnog rada ili je njihova funkcija da se učitelji uzajamno informišu i poučavaju – učitelji su usvojili da je ovo drugo cilj organizovanja zborova” (Vujsić Živković, 2017, str. 95). Po ugledu na beogradski učiteljski zbor, počeli su da se formiraju zborovi i u drugim gradovima Srbije, tako da „još sredinom XIX veka imamo način obrazovnog rada koji će u XXI veku biti poznat kao *peer learning*” (Miljković, 2021, str. 174). Osim učitelja, ministra i činovnika iz resornog ministarstva, sastancima Zbora beogradskih učitelja prisustvovali i su profesori gimnazije, kao i profesori i đaci Velike škole. Na sastancima su držana predavanja o tome kako se radi u nastavi pojedinih predmeta, a kada nije bilo predavanja, diskutovalo se o staleškim pitanjima. „Na osnovu rečenog, mogli bismo Učiteljski zbor svrstati negde između esnafske i sindikalne organizacije” (Miljković, 2019, str. 131). Milorad Popović Šapčanin (prema Vujsić Živković, 2017, str. 109–110) iznosi mišljenje da su učiteljski zborovi „jedno moćno sredstvo uzajamnog poučavanja, razmene iskustava i usavršavanja učitelja. (...) Kritikuje one koji se ne odazivaju na učiteljske zborove, svršene bogoslove i gimnazijalce, koji su smatrali da imaju dovoljno znanja i da im dodatna pouka nije potrebna, ukazuje na korist od međusobnog poučavanja na zborovima. (...) Šapčanin učiteljima poručuje da

putem uzajamnog udruživanja, u cilju daljeg samoobrazovanja, mogu da učine mnogo za sebe i za državu". Ali i u pomenutom stručnom usavršavanju nastavnih kadrova bilo je problema i otpora. Krestić (2017, str. 132) ovako procenjuje problem stručnog usavršavanja obrazovnih kadrova: „Nastavni kadar, naročito onaj u osnovnim i srednjim školama, bio je slabo obučen, ali i nezainteresovan da svoja znanja upotpunjuje i unapređuje, pri čemu su se u tome posebno isticali mlađi ljudi, upravo oni od kojih se očekivalo da budu nosioci pozitivnih promena. (...) Važno je istaći da je nedovoljan broj kvalitetnih predavača na kursovima za usavršavanje prosvetara izazivao njihova česta otkazivanja, a oni koji su održavani, izuzimajući retke časne izuzetke, pretvarali su te tečajeve u farsu i puko ispunjavanje forme, što je dodatno odbijalo potencijalne slušaocce.” Plastičan primer problema sa usavršavanjem na Zboru učitelja u svom dnevniku nam prenosi Milićević (prema *ibidem*): „Bejah na učiteljskom zboru. Steva drži lekciju iz množenja. Trajala je sahat i četvrt, i izvršena dobro. Kad svrši, učitelji zamoliše ili izjaviše 'da im je teško tako često dolaziti, nego da im se ostavi da sami određuju kad će zbor biti'. Siromah Steva se muči da im bude od koristi, pa njemu nije često raditi, a njima [je] često slušati! Belaj, boga mi.”

Ipak, ni takvi nemili slučajevi ne umanjuju značaj uvođenja učiteljskih zborova. Osim uspostavljanja zborova, Matić je pokušavao da nastavnom kadru olakša i participaciju u tom obliku stručnog usavršavanja. Ostao je zabeležen njegov Raspis okružnim načelstvima od 2. marta 1870. godine. U tom raspisu Matić kaže: „Rad ovih zborova pokazivao je povoljne rezultate onde, gde su prilike dopuštale da se što veći broj skupi na sastancima. (...) Rad je učiteljskih zborova nužan i važan, jer mu je zadatak unapređenje načina učenja jezika i vaspitanja mladog naraštaja. (...) Pa se za to obraćam načelstvu da svetuje opštinske odbornike u svom domašaju da daju što putna troška učiteljima svojih škola...” (Prosvetni zbornik zakona i naredaba, 1887, str. 778).

Iako je Matić uspostavljanjem učiteljskih zborova omogućio stručno usavršavanje nastavnog kadra u školama, ostalo je otvoreno pitanje njegovog inicijalnog obrazovanja. To pitanje je trajno rešio osnivanjem Učiteljske škole.

Doprinos Dimitrija Matića konstituisanju i razvoju Učiteljske škole

Ideja o potrebi adekvatnog inicijalnog obrazovanja učitelja nije se javila preko noći. U svim svojim obrazovno-teorijskim radovima Matić ne propušta da se uhvati u koštac sa tom problematikom. „Da se narod može duševno podizati osobito zavođenjem škola, da škole mogu napredovati poglavito boljim izobra-

žavanjem učitelja, i da se to izobražavanje učitelja, koje bi odgovaralo vremenu i celi, postići može samo zavedenjem naročitih učiteljskih škola, to su istine, koje je naše stoleće u mlogim zemljama postiglo” (Matić, 1866, str. 113). Istovremeno sa zahtevom da se osnuju učiteljske škole, Matić ne propušta da ukaže i na potrebu poboljšanja njihovog položaja. „Bilo bi ne samo nepravo, nego očevidno i celi protivno ostaviti učitelje u oskudici, a ovamo iskati od njih da su dobro naučeni, da su revnosni i čestiti. No i učitelji ne treba da smeću sa uma, da se njima poverava ono što nam je najmilije, podmladak naroda, pa da sve čine čime će pokazati da zaslužuju tako veliko poverenje” (Matić, 1866, str. 113–114). Dve godine kasnije, Matić (1868, str. 13) piše: „Da bi narodna škola mogla svoj zadatak potpuno ispuniti, država treba da se stara 1., o tome da su učitelji sposobni i valjani i 2., da je škola dobro uređena. Valjanost i sposobnost učitelja zavisi od njihovog obrazovanja i spreme. (...) On nije samo učitelj uopšte, nego vaspitač. A kao vaspitač treba da je svestrano obrazovan čovek. (...) Ako hoće država da ima dobrih učitelja, treba da ih sama sprema i obrazuje, ili da to bude pod njenim nadzorom i propisima.” Na kraju, Matić (1868, str. 14) zaključuje: „Nema dakle sumnje, jer i samo dosadašnje iskustvo to je osvedočilo, da su nužne učiteljske škole, bilo da ih država sama ustanovljava i održava, ili da ih samo nadzira.”

„Govoreći o položaju učitelja naših osnovnih škola prema državi i opštini, Matić kaže, kako bi trebalo živo postarati se za obrazovanje tih učitelja u stručnim pedagoškim školama, i pominje, da se u našem ministarstvu prosvete nalazi izrađen jedan predlog za takvu školu još od 1860. godine. I tek je njemu namenjeno bilo, da posle deset godina došav na ministarsku stolicu uvede i ovaj predlog u život” (Bošković, 1889, str. 62).

Već smo spominjali težak položaj u kojem su se nalazili prosvetni radnici. „Loši uslovi života i rada, naročito u manjim sredinama, gde su učitelji često zavisili od dobre volje lokalnih moćnika, kao i od materijalne situacije u osiromašenim opštinama, koje su bile dužne da im obezbede smeštaj i ogrev za zimu, i izrazito niska državna primanja, nedovoljna za normalan život, naročito porodičnih ljudi, svakako da su destimulišuće delovali na entuzijazam i radni elan zaposlenih u obrazovanju” (Krestić, 2017, str. 131). I na taj segment učiteljskog položaja pokušao je da utiče Matić, uz pomoć „neznatne korekcije učiteljskih plata” (Krestić, 2017, str. 132). U tom kontekstu treba sagledati i Zakon o podeli učitelja na klase od 1. oktobra 1871. godine, u kojem se kaže: „Učitelji osnovnih škola dele se po plati na deset klasa” (Prosvetni zbornik zakona i naredaba, 1887, str. 615). Dalje se precizira: „I klasa 320 talira godišnje i u ovu klasu može biti postavljeno samo 10 učitelja do X klase gde je plata 115 talira godišnje. Ako zbog starosti, duševnih ili telesnih slabosti postanu nesposobni za dalje učiteljovanje,

imaju izdržavanje godišnje od 60 do 120 talira” (Prosvetni zbornik zakona i naredaba, 1887, str. 616).

Matić je još u svom prvom ministarskom mandatu pokušao da izjednači učitelje sa drugim državnim službenicima. Iz tog perioda su Pravila o izdavanju plata učiteljskih, propisana 15. decembra 1859: „Kada koji učitelj umre u tom zvaniju, plata da mu se izda i za onaj dan, kad je umr'o, računajući dan od pola do pola noći, isto kao što je i za činovnike opredeljeno” (Prosvetni zbornik zakona i naredaba, 1887, str. 757). U tom kontekstu treba posmatrati i Zakon o posmrtnoj plati učiteljskoj iz drugog Matićevog ministarskog mandata, od 12. oktobra 1870. godine: „Porodici umrlih učitelja i učiteljaka dještvitelnih i privremenih, ma i ne služili deset godina, daje se jednomesečna plata za ukopne troškove, a mesto se umrloga popunjava odmah ne čekajući da prođe mesec dana” (Prosvetni zbornik zakona i naredaba, 1887, str. 759).

Ali, prosvetno gledano, verovatno najznačajniji dokument koji je inicirao Dimitrije Matić odnosio se na otvaranje prve Učiteljske (pedagogijske) škole u Kragujevcu, 5. oktobra 1870. godine. Navešćemo neke odredbe Zakona o uređenju učiteljske škole, koji pokazuju da je to bila pedagoško-andragoška institucija. U članu 6 se kaže da se u „školu primaju učenici, koji su svršili sa dobrim uspehom najmanje tri razreda gimnazije ili realke, a dobrog su vladanja; koji su zdravi i nemaju nikakvih mahna, koje bi im kao potonjim učiteljima smetale u vršenju dužnosti” (Prosvetni zbornik zakona i naredaba, 1887, str. 431). Ali u nastavku istog člana se kaže i: „Isto tako mogu se primiti i učitelji današnjih osnovnih škola, koji su bili učiteljima najmanje dve godine, a dotadašnjim vladanjem budu toga zaslužni” (Prosvetni zbornik zakona i naredaba, 1887, str. 431). Poslednja rečenica govori da su neki od polaznika bez sumnje bili odrasle osobe, budući da su već radili kao učitelji.

U članu 7 tog zakona se kaže: „Učenje u učiteljskoj školi traje četiri godine i po tome se škola deli na četiri razreda” (Prosvetni zbornik zakona i naredaba, 1887, str. 432). Ali pri tome ne treba zaboraviti da su „u nju primani učenici između 16 i 20 godina, sa završena četiri razreda gimnazije” (Miljković, 2019, str. 129), a činjenica je da je škola organizovana internatski, „što joj još više daje andragoški karakter, jer su u njoj učenici prinudno samostalniji nego kada žive u roditeljskom domu” (Miljković, 2019, str. 129).

Prilikom osnivanja Učiteljske škole, Matić je razmišljao i o drugim načinima sistematskog podizanja nivoa kompetencija učiteljskog kadra. „Matić je 1871. obnovio praktične učiteljske tečajeve, pri novootvorenoj Učiteljskoj školi u Kragujevcu, gde je te godine o državnom trošku obučeno 50 učitelja iz pedagoško-metodičkih oblasti, kao i iz oblasti pojedinih nastavnih predmeta” (Milj-

ković, 2021, str. 176). I u tom rešenju Matić se oslonio na razmišljanja i napore svog bivšeg profesora i kasnijeg prijatelja Jovana Sterije Popovića, dugogodišnjeg načelnika Popečiteljstva prosvete. Kako navodi Vujisić Živković (2021, str. 80), „Sterija se u međuvremenu već bio uverio da nema dovoljno sposobnih učitelja, te je na njegovu inicijativu Popečiteljstvo prosvete 1. jula 1845. donelo odluku da se ‘direktorima škola Petru Radovanoviću i Milovanu Spasiću naloži da učitelje koji nisu za učiteljstvo dovoljno sposobni i kojima je nužno ovakvo praktično poučenje kod direktora za vreme odmora školskog a troškove puta neimajući dolaziti.’” Nažalost, zbog nedostatka finansijskih sredstava, praktični tečajevi za učitelje su prekinuti, a obnavlja ih Matić, koji u članu 12 Zakona o uređenju učiteljske škole kaže: „Upravitelj je dužan da za vreme odmora školskog rukovodi praktično obučavanje učitelja osnovnih škola, koje mu radi toga bude uputio ministar prosvete i crkvenih dela” (Prosvetni zbornik zakona i naredaba, 1887, str. 434–435). U isto vreme, komplementarnim članom 13, utvrđuje dužnosti profesora i učitelja: „Za vreme odmora školskog uče sadašnje učitelje osnovnih škola izvesnim predmetima oni profesori učiteljske škole, koji budu na to određeni” (Prosvetni zbornik zakona i naredaba, 1887, str. 436).

Sigurno je da je osnivanje Učiteljske škole kruna nastojanja Dimitrija Matića da uredi oblast vaspitanja i obrazovanja u Srbiji. O tome se pohvalno izražava i njegov politički protivnik i oštri kritičar Milićević, koji mu je „priznavao osnivanje Prve učiteljske škole u Kragujevcu (osnovana 1870, rad započela 1871) kao najznačajniji, ali i jedini doprinos tokom celokupnog ministarskog mandata” (prema Krestić, 2017, str. 144). Izlaganje o doprinosu Dimitrija Matića osnivanju Učiteljske škole završićemo delom besede ministra prosvete Stojana Boškovića (1889, str. 79) izrečene na svečanom skupu Srpskog učenog društva, 11. maja 1886, održanom u spomen Dimitriju Matiću: „Od praktična Matićeva rada toga vremena na prosvetnoj upravi zaslužuje osobito spomena Učiteljska škola koju je on uveo. Oko nje se on mnogo trudio starajući se da u osnovnoj nastavi ostvari načela koja je ozbiljnim proučavanjem naše i stranih kulturnih naroda obrazovanosti izradio i propovedao. (...) Najbolji usev, koji je na srpskoj prosvetnoj njivi posadio, uspeo je; narodna nastava dobila je učiteljskom školom zdravu osnovu.”

Zaključna razmatranja

U prethodnim redovima pokušali smo da ukažemo na najznačajnije doprinose državnika Dimitrija Matića obrazovanju odraslih u Srbiji. To ne znači da smo time potpuno iscrpili i istražili njegove andragoške zasluge. Neke od njih ćemo pokušati da nabrojimo u redovima koji slede.

Matić je od 1848. do 1851. godine bio profesor Liceja, na kojem je predavao građanski zakonik sa postupkom i javno pravo Srbije. Ostao je upamćen kao profesor koji je umeo svojim predavanjima da oduševi studente, a autor je i nekoliko udžbenika. Sa koliko je oduševljenja pristupio tom poslu, vidimo iz njegovog đučkog dnevnika: „Eto i ta mi se želja ispunila. Ja sam i knjazem potvrđen za profesora Otečestvenog prava pri Srbskom liceumu. Ja ću, dakle, odsad sa mladim srbskim duhovima imati posla. Oni su polje mog rada. O! blagosloveno, doista polje. Da mi je filozofija dana, to bi i meni prijatniji predmet za predavanje bio, i čini mi se, da bi i mladež imala veću poljzu od mene” (Matić, 1974, str. 119). Sa andragoškog aspekta je interesantno da je uveo i novi metod predavanja: istorijski uvod u problematiku i objašnjavanje osnovnih pojmova, koji do tada nisu postojali u praksi predavanja na Liceju, jer je svaki profesor već na prvom predavanju počinjao da se bavi samo aktuelnom problematikom.

„Tokom 1858. Matić, u okviru Društva srbske slovesnosti, vodi oštru opoziciju protiv pisma popečitelja prosvete Dimitrija Crnobarca, kojim se naređivalo delimično vraćanje na stari pravopis” (Marković, 1977, str. 11).

„Još kao student u Berlinu Matić je želeo da prevodom neke istorije filozofije doprinese prosvetivanju svog naroda. (...) Dvadeset godina kasnije on će tu zamisao privesti u delo, i to kao sopstveni prilog srpskoj Enciklopediji nauka, o čijem je izrađivanju bio podneo 17. maja 1863. predlog Društvu srpske slovesnosti, kako je napred (i) već pomenuto” (Marković, 1977, str. 24–25).

Jednu od svojih najznačajnih ideja Matić nažalost nije uspeo da realizuje – ideju kreiranja univerziteta. „Već 1850. u jednom govoru pred Knjazom on je izrazio želju da se uskoro osnuje ‘srbsko sveučilište’, te da se time postigne ono što Nemanjići nisu stigli da učine” (Marković, 1977, str. 11). O tome je govorio i Bošković (1889, str. 46–47) da je Matić, kao novi ministar prosvete, „razložio starom knezu zemaljsku potrebu da se pristupi osnivanju srpskog univerziteta, pozivajući se u tom na primer nove grčke kraljevine. A stari takovski junak lepo se odazvao ovoj želji svoga novog ministra, i još je rekao: ‘Jest bogme, sinko, možemo mi i bolje od Grčke’. No političke neprilike kao i docnije, ne dadoše, da se ova velika prosvetna misao izvrši tako skoro.”

Treba napomenuti da su neki Matićevi zvanični dokumenti, koje je kreirao kao ministar prosvete, bili vrlo interesantni kao sredstvo za samoobrazovanje. Kao primer jednog takvog raspisa možemo navesti Raspis ministra prosvete i crkvenih dela načelstvima, o lečenju šuge bez lekara, od 10. maja 1872. godine, Br. 2214, u kojem vrlo detaljno elaborira uzročnike šuge, načine njenog prepoznavanja i preporučene metode i načine lečenja (više o tome u: Prosvetni zbornik, str. 781–785).

Iako u Matićevom teorijskom prosvetnom fokusu nije bilo obrazovanje odraslih, interesantne su njegove misli o mogućnosti i načinima učenja u odraslom dobu. Izdvojićemo samo jednu njegovu andragošku misao: „Evo nas na kraju našeg razlaganja. Ponavljamo ono što smo već kazali, da se čovek do smrti uči i dok je živ vaspitava. No tada, kao zreo, sam sebe vaspitava, koristeći se svim prilikama kojih u državi ima za obrazovanje i za razvitak, i telesan i duševan. Tu treba da je država ne kao tutor pojedinom građaninu, nego kao zastupnik opštih interesa” (Matić, 1868, str. 163).

Ovo su samo crtice za neka buduća istraživanja andragoškog lika i dela državnika Dimitrija Matića. U radu smo pokušali da damo, koliko god možemo, objektivan andragoški portret Dimitrija Matića, svesni da nam vremenska udaljenost od 200 godina od njegovog rođenja daje potrebnu istorijsku distancu, ali zamućuje razumevanje prilika onoga vremena. U tom smislu, ponovo bismo se pozvali na reči ministra Stojana Boškovića (1889, str. 12–13): „U mladim godinama, kao i mnogi drugi, javljao se Matić u svojim naučnim radovima i na katedri s veoma jasno obeleženim naprednim idejama i društvenim načelima. No u praktičnoj politici po nevolji sledujući izvesnoj disciplini ostajao je kad što iza one mere, koja se mora odrediti državniku koji dalje i pouzdano gleda u prošlost i budućnost svoga naroda. No mora se priznati, da se ljudi, dela i događaja u sadašnjem razvoju srpskoga naroda ne mogu tačno meriti i suditi istom merom, koja vredi u drugim srećnijim i naprednijim zemljama, koje su već ranije izašle iz mena političkih potresa i revolucija, i gde su izvesne pravne i ustavne tekovine dobile vekovima i od više slobodnih kolena potvrdu i osvećenje. Kod nas je sve ovo gotovo još u začetku i vrenju, gotovo ništa sigurno, ništa stalno ni izvan spora, a sve promenljivo i puno iznenađenja. Narod se u unutrašnjem pravnom i kulturnom životu pa i u spoljnim težnjama i odnosima koleba kao slamka među vihorima, kao brod na burnom moru, ne znajući ni jednog trenutka, gde će da baci kotvu, ili kojim pravcem i na koju stranu da traži spasenja i pristaništa. I ovo tako traje već više od pola veka. Pa nije se čuditi, ako narodni najbolji i najsvesniji ljudi i državnici kadšto pometu, te u zabuni svojim jadom zabavljeni, narodnom nesrećom i državnom ruševinom zaprepasćeni stanu, ili gotovo nesvesno kotrljaju se niz stremen, kuda ih oluja ili bujica ponese. Ipak moramo priznati, da je pokojni Matić i u najtežim prilikama ostao veran načelima pravog srpskog rodoljublja, gotov svagda na žrtve za stvar slobode i ujedinjenja narodnog.”

Reference

- BOŠKOVIĆ, S. (1889). *Beseda Stojana Boškovića: Svečani skup Srpskoga učenog društva 11 maja 1886 god. u spomen Dimitriju Matiću*. Beograd: Srpsko učeno društvo.
- DURKOVIĆ JAKŠIĆ, LJ., JANKOVIĆ, B., I MASLEŠA, A. (1974). O Dimitriju Matiću i njegovom Đačkom dnevniku. U D. Matić (ur.), *Đački dnevnik (1845–1848)* (str. 1–11). Beograd: Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković”.
- ILIĆ RAJKOVIĆ, A. (2021). Školska obaveza u Kraljevini Srbiji: između propisa i pakse. U A. Ilić Rajković i S. Petrović Todosijević (ur.), *Bez škole šta bi mi?! Oglеди iz istorije obrazovanja u Srbiji i Jugoslaviji od 19. veka do danas* (str. 23–57). Beograd: INS, IPA.
- KRESTIĆ, P. (2017). Milan Đ. Milićević o nekim obrazovnim i prosvetnim pitanjima u Srbiji (1869–1877). U P. V. Krestić (ur.), *Država i politike upravljanja (18–20. vek)* (str. 123–147). Beograd: Istorijski institut.
- MARKOVIĆ, B. (1977). *Dimitrije Matić lik jednog pravnika*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- MATIĆ, D. (1866). *Pregled istorije vaspitavanja po profesoru Riku i još nekim piscima*. Prvi deo. Beograd: Državna štamparija.
- MATIĆ, D. (1868). *Vaspitanje odrasle dece i omladine i razne škole*. Beograd: Državna štamparija.
- MATIĆ, D. (1974). *Đački dnevnik (1845–1848)*. Beograd: Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković”.
- VUJISIĆ ŽIVKOVIĆ, N. (2014). *Na peru i na sedlu: Nadzor nad osnovnim školama u Srbiji u prvoj polovini XIX veka*. Beograd: Eduka.
- VUJISIĆ ŽIVKOVIĆ, N. (2017). *Skidanje čađi: Slika osnovnih škola u Kneževini Srbiji 1857–1880. godine u izveštajima školskih nadzornika*. Beograd: IPA.
- VUJISIĆ ŽIVKOVIĆ, N. (2021). Razvoj nadzora nad osnovnim školama u Srbiji u prvoj polovini 19. veka. U A. Ilić Rajković i S. Petrović Todosijević (ur.), *Bez škole šta bi mi?! Oglеди iz istorije obrazovanja u Srbiji i Jugoslaviji od 19. veka do danas* (str. 63–85). Beograd: INS, IPA.
- MILJKOVIĆ, J. (2019). *Sistem obrazovanja odraslih: pogled iz konteksta*. Beograd: IPA.
- MILJKOVIĆ, J. (2021). Institucionalni razvoj obrazovanja odraslih u XIX veku. U A. Ilić Rajković i S. Petrović Todosijević (ur.), *Bez škole šta bi mi?! Oglеди iz istorije obrazovanja u Srbiji i Jugoslaviji od 19. veka do danas* (str. 165–188). Beograd: INS, IPA.
- PROSVETNI ZBORNİK ZAKONA I NAREDABA (1887). Beograd: Kraljevsko srpska državna štamparija.
- SAMOLOVČEV, B. (1963). *Obrazovanje odraslih u prošlosti i danas*. Zagreb: Znanje.
- ĆUNKOVIĆ, S. (1971). *Školstvo i prosveta u Srbiji u XIX veku*. Beograd: Pedagoški muzej.

Jovan Miljković⁴, Bojan Ljujić⁵
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

The Contribution of Dimitrije Matić to Adult Education in Serbia in the 19th Century⁶

Abstract: The work was written with the goal of determining and describing the contribution of Dimitrije Matić to establishing and developing adult education in Serbia in the 19th century. We employed the historical method and within it an analysis of content, discourse and narrative of primary and secondary sources. The results of the research demonstrate the exceptional contribution of Matić to the development of institutional adult education through the establishment of a network of reading rooms in Serbia, the (re)opening of adult schools, the constitution of school boards, and the renewal of teacher education. We identified contributions in the sphere of instituting adult education legislature and the creation of institutional, staff, program and financial prerequisites for the operation of adult education institutions. We identified the bases for questioning the success of the functioning of certain andragogical institutions established by Matić, which doesn't undermine his importance in the pioneering endeavours of developing adult education.

Key words: Dimitrije Matić, adult education, public reading rooms, adult schools, school boards.

⁴ Jovan Miljković, PhD is Associate Professor at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade (jovan.miljkovic@f.bg.ac.rs).

⁵ Bojan Ljujić, PhD is Assistant Professor at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade (bojanglelujic@gmail.com).

⁶ This work was supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia on the basis of the Contract on the Realization and Financing of Scientific Research Work in 2022.